

Фауст (скорочено)

Йоганн Вольфганг Ґете

Трагедія

Твір починається ліричною присвятою. Поет з сумом згадує про безповоротні часи юності, коли він задумав писати свою поему. Він присвячує вступ до поеми рідним і друзям своєї юності, тим, хто вже помер чи знаходиться далеко: "Ви знов зі мною, марива туманні, що в юності давно вже промайнули". Поет з вдячністю згадує "всіх тих, хто жив того яскравого полудня".

Після "Присвяти" йде "Театральний вступ", безпосередньо не пов'язаний з сюжетом поеми. Директор театру, Поет і Комічний актор у розмові обмірковують проблеми художнього мистецтва. Чи повинне мистецтво слугувати юрбі чи залишатись вірним своєму високому призначенню? Ця розмова є відбиттям поглядів самого Ґете на мистецтво.

Пролог на небі

У "Пролозі на небі" міститься зав'язка трагедії. Тут діють Господь, архангели (Рафаїл, Гавриїл і Михаїл) і Мефістофель. Архангели співають хвалу діянням Господа, що створив Всесвіт. Вони малюють картину природи, велич якої неможливо досягнути розумом:

Земля із швидкістю страшною
В просторі крутиться-літа,
І райське світло дня чергою
Змінює ночі темнота.
Хвилює море неозоре
І шумом скелі покрива
Та сфер стремління вічно-скоре
І гори, й море порива.

Славослів'я архангелів перериває Мефістофель своєю саркастичною реплікою: "О Господи, ти знов між нас явивсь, питаєш, як ідуть у кого справи..." Не все на землі так чудово, як тільки-но запевняли у своїх пишномовних тирадах архангели. На землі, говорить Мефістофель, "я свідок лиш мізерності людської".

Між Богом і Мефістофелем починається суперечка. Вперше звучить ім'я вченого мужа Фауста, котрого Бог бере за взірць як свого вірного і старанного раба. Мефістофель відповідає, що "його думки на безум хворі", не схожий він на інших рабів, що в ньому немає покірності й спокою. Він відзначає суперечливу, роздвоєну натуру Фауста:

Його думки, на безум хворі,
Ширяють десь в непевній далині.
То з неба б він зірвав найкращі зорі,
То пив би він всі радощі земні;

Та ні земля, ні далі неозорі
Не вдовольнять тієї маячні.

Мефістофель вважає, що він може дати Фаустові земні радощі, котрі захоплять його і примусять забути про високі пориви до знань. Бог дозволяє Мефістофелю піддавати Фауста будь-яким спокусам, опустити його в будь-яку безодню, вважаючи, що відчуття виведе Фауста з глухого кута. Мефістофель приймає суперечку, він упевнений, що виграє її, що примусить Фауста "...плазувати у пилу". Якщо Фауст визнає себе вдоволеним життям, його душа буде віддана Мефістофелеві. Бог надає право Мефістофелеві боротися за душу вченого. Починається грандіозна за масштабом боротьба добра і зла, піднесеного і нищого!

Сцена 2

"Біля міських воріт"

Яскравого святкового дня пістрява юрба міщан, що гуляють, направились за місто. Фауст і його помічник Вагнер — сухий педант, "нудний, обмежений школяр" — приєдналися до святкової юрби. Всі оточуючі поважали Фауста: він сам і його батько без утоми лікували людей, рятуючи їх від хвороб. Його не лякали ні "виразка морова", ні чума. Прості міщани і селяни вітають лікаря, кланяються йому і поступаються дорогою. Але це щире визнання не доставляє радості Фаусту. Він далекий від того, аби переоцінювати власні заслуги. На слова Вагнера про те, що доктор повинен гордитися такою любов'ю народу, Фауст відповідає, що часто лікував людей, але часто не дізнавався потім, чи допомогло людині його лікування і чи вижила вона. Фауст зізнається Вагнеру, що у ньому живуть дві протилежні людини, що не поступаються одна одній. Одна палка і лине до землі, а інша — за хмари, готова вирватися з тіла.

На прогулянці до Фауста й Вагнера прибивається дивний чорний пес, якого Фауст спочатку вважає перевертнем.

Вагнер заспокоює Фауста: "Ви бачите не примару, це звичайний пес. Гарчить, хвостом виляє, ліг на живіт. Все, як у собак. Не схожий він на духа".

Фауст забирає пса з собою.

Сцени 3 і 4

Кабінет Фауста

Фауст у своєму робочому кабінеті, й знову його гризуть тяжкі сумніви. Біля його ніг чорний пудель — пес, що причепився до нього на прогулянці. Прагнучи побороти зростаюче занепокоєння, повільність думок і розбрат, Фауст береться за переклад на німецьку мову Нового завіту.

"Спочатку було Слово", — читає він у Євангелії. Але тлумачення грецького "Логос" як "Слово" не задовольняє його, й він намагається підставити інші поняття: спочатку "Думка", потім "Сила" й, нарешті, "Діло". "Спочатку було Діло!" — вигукнув Фауст, тому що для нього діяти — вище за все.

Але тут від занять його увагу відвертає чорний пес, Фауст намагається вигнати його з кімнати, але пес наїжачився й виріс у висоту й ширину та врешті-решт перекинувся на Мефістофеля, котрий уперше постає перед доктором під виглядом

мандрівного студента. Фауст здивований: ось значить як, пес у собі приховував школяра?

На запитання господаря про ім'я несподіваний гість відповідає, що він частина сили тієї, що без числа творить добро, бажаючи усьому зла... Дух, що звик завжди заперечувати.

Гість поблажливо насміхається над людськими слабкостями, над людським таланом і зізнається Фаустові, що світ поки зносить його нападки "без втрат". Не поладивши в цілому зі Всесвітом, Мефістофель шкодить по дрібницях.

Мефістофель хоче спокусити Фауста маленькими радощами життя й на підтвердження людського почуття розважити його. Він кличе на допомогу духів, ті водять "танок" навколо доктора, співають про плотські радощі, коли зранку й до заходу — пісні, гуляння, танці, небо, трава. І поцілунки... Фауст засинає під цей танок, а Мефістофель тим часом зникає.

У наступній сцені Мефістофель знову з'являється в кабінеті Фауста, але тепер він "прийшов... зухом". На ньому "червець,... блаватас, плащем обвинувся єдвабним, вдяг капелюх з пером привабним, ще й шпагу замашну припас". Цього разу він з місця в кар'єр пропонує старому самітнику розвіяти тугу та, вдягнувшись у пишні шати, покинути "нікчемні заняття".

Фауст віднікується, кажучи, що в будь-якому одязі буде відчувати "тугу існування", що він "життя заперечив" і з тугою чекає смерті. Мефістофель вмовляє Фауста припинити "панькатись із вічною журбою", пропонуючи йому своє товариство й запевняючи, що Фауст не буде з ним нудитись.

Якщо запропонована насолода захопить Фауста настільки, що він попросить зупинити цю мить, то він стане здобиччю Мефістофеля, й Мефістофель зможе забрати його душу.

Фауст врешті-решт погоджується підписати домовленість з дияволом. За цією домовленістю Мефістофель повинен прислужувати Фаустові й виконувати всі його бажання до тих пір, поки той не вигукне: "Зупинись, мить, ти прекрасна!". Фауст дає Мефістофелеві розписку, підписану кров'ю.

Скріпивши кров'ю договір, вони вирушають у мандри — просто в повітрі, на широко розстеленому плащі Мефістофеля.

Сцена 12

Сад

За час, що минув між цими сценами, до Фауста повернулась молодість — тридцять років геть з плеча.

Мефістофель звів Фауста з відьмою, котра омолодила його, давши випити чарівного напою, й зробила його більш сприйнятливим до насолод. Фауст тепер молодий, красивий, кров його кипить, і він не знає більше вагань у своїй рішучості пізнати всі насолоди життя й досягнути вище щастя. Мефістофель радіє, що примусив його забути про потяг до знань і науки.

Однак яку ж спокусу придумав кульгавий біс своєму підопічному? Одна з них

називається Маргарита, або Гретхен. їй п'ятнадцять років, вона звичайна, чиста й невинна дівчина. Гретхен виросла в маленькому містечку, де біля криниці обмінюються плітками кумасі. Сім'я її небагата, хоч батько й залишив невеликий спадок — і сад, і невеличкий будинок у слободі. В будинку немає служниці, і дівчині доводиться виконувати самій всю роботу по господарству. Брат її служить в армії, а молодша сестричка, яку вона винянчила, недавно померла. Між Фаустом і Гретхен з її наївною простотою — велика дистанція. Але саме це в ній полонило Фауста.

Побачивши на вулиці Маргариту, що поверталася з церкви, Фауст спалахнув до неї безумною пристрастю. У відповідь на пропозицію провести її дівчина відповідає гнівною відмовою. Й тоді свої послуги пропонує зводня-диявол. Маргарита відповідає Фаустові таким же полум'яним коханням. Вони зустрічаються в саду. Дівчина зриває ромашку і, відриваючи одну за іншою пелюстки, ворожить: "Не любить. Любить. Ні... Любить!".

Її почуття безмежне, про його глибину та силу ми можемо лише здогадуватись, якщо ця скромна, лагідна й наївна дівчина не просто стає коханою Фауста, але згодом, за його порадою, приспала свою матір, щоб та не заважала їхнім побаченням.

Фауста приваблює ця юна й невинна простолюдинка, можливо тому, що з нею він знаходить відчуття краси й добра, до якого колись прагнув. Кохання дарує їм насолоду, але воно ж стає й причиною нещастя.

Гретхен

До брата Маргарита, Валентина, доходять чутки, що його сестра, котра раніше була взірцем, вже не може бути прикладом моралі. Проходячи повз вікна Гретхен, Валентин випадково зустрічається з Фаустом і Мефістофелем. Здогадуючись, що один з них сестрин коханець, він кидається в бійку За знаком свого кульгавого компаньйона ("Сміливіше, докторе! Шпагу! Вперед!") Фауст приймає бій. Разом з Мефістофелем вони борються проти Валентина, й Фауст заколов брата своєї коханої. Побачивши, що Валентин убитий, Фауст зі своїм провозжатим тікає з місця подій. Помираючи, Валентин проклинає свою сестру, називаючи її шльондрою, й віддає на громадський Осуд. Він передвіщає їй: настануть дні, коли тебе відцураються всі чесні люди, як чуми.

Сцена 25

В'язниця

Отже, Фауст утік від розплати за вбивство, поспішивши, забрався з міста. Що ж трапилося відтоді з Маргаритою? Нещасна дівчина стала тяжкою злодійкою. Як виявилось, вона мимоволі умертвила матір, тому що та одного разу не прокинулася від сонного зілля. Пізніше Маргарита народила дівчинку й, рятуючись від людського осуду, втопила її у річці. Тепер вона, затаврована як убивця й блудниця, заточена у в'язниці та чекає покарання. Фауст дізнається про це нещастя і обрушується на Мефістофеля з докорами. Диявол з холодною посмішкою відбиває ці докори, але обіцяє йому звільнити Маргариту. Фауст проник у в'язницю, де знемагає Гретхен, очікуючи на покарання.

Маргарита втратила розум. Простоволоса, боса, вона співає в ув'язненні дитячу

пісеньку і тремтить від будь-якого шелесту. Коли прийшов Фауст, вона його не впізнала. Вважаючи його за ката, вона благає дати дожити їй до ранку. Він у відчаї слухає її безумні речі. Вона щось каже про дитину, яку треба покормити, просить не вести її під сокиру. Фауст падає перед нею на коліна, називає її по імені ("Гретхен! Гретхен!"), розбиває кайдани. Нарешті вона розуміє, що перед нею друг:

Це він, це він! Не стало мук, образ,
І тьми тюрми, й кайданів, і недолі!..

Це ти! Я знов на волі!

Ти мене спас!

Дивись, ось тая вулиця,

Де вперше ми зирнулися,

А ось і той садок,

Де з Мартою тебе я ждала в вечорок.

Ланцюги Маргарита спадають. Вона не може повірити у свій порятунок. Фауст підганяє її: часу мало, треба йти, скоріше залишити темницю. Але Маргарита не поспішає, вона докоряє коханому, що він став холодним у ставленні до неї, до її обійм, розучився цілуватись:

Вже й цілуватись розучився?

Чому ж тепер такий страшний став?

Маргарита розповідає Фаустові, що в ставку втопила дитину. Фауст знову просить її поквипитись: "Йдемо! Довірся! Не тягни". Вона каже Фаусту, що немає гіршої долі, ніж ходити з хворою совістю завжди з оглядкою, чи нема позаду ворогів чи засідки — й відмовляється йти за ним на волю. Він вирішив вивести її силою. Але Маргарита на здивування виявляється рішучою й знову відмовляється.

Мефістофель, що з'явився біля дверей, підганяє Фауста. Вони залишають в'язницю вдвох, так і не вмовивши Маргариту йти з ними. "Я покорюся Божому суду", — каже дівчина. Йдучи, Мефістофель каже, що Маргарита приречена на муки. Однак голос вище каже: "Врятована!". Надавши перевагу лютій смерті і каяття над втечею, влаштованою дияволом, Маргарита врятувала свою душу.

Останній монолог Фауста (II частина)

Фауст знову старий і відчуває, що життя наближається до кінця. На нього чекає ще один удар — він осліп і залишився у повній темряві. Сліпий і немічний старий, що стоїть уже на краю могили, Фауст все ж прагне здійснити свою заповітну мрію: збудувати греблю, щоб відвоювати в моря шматок землі, котру кожний рік затоплює морський приплив, позбавляючи її родючості.

Розв'язка наближається. Мефістофель передбачає близьку смерть Фауста й скликає лемурів, злих духів, щоб приготувати йому могилу. Він сподівається, що душа Фауста потрапить йому до рук. Сліпий Фауст чує дзвін лопат, і йому здається, що це його народ займається будівництвом греблі. Ним оволоділа шалена радість і енергія — він думає, що заповітна мета уже близько. Проте незрячому Фаусту невтямки, що це не будівники — навколо нього метушаться злі духи, риючи йому могилу. Натхненний ідеєю

будування, він продовжує віддавати накази будівельникам.

У його уяві виникає така грандіозна картина багатії, родючої й процвітаючої країни, де живе "народ вільний на землі вільній", що він промовляє сокровенні слова про те, що хотів би зупинити мить.

Отже, фатальні слова промовлені. Фауст падає на руки лемурів і помирає. Мефістофель уже передбачає мить, коли згідно з домовленістю заволодіє його душею. Однак тут з'являються небесні сили, і починається боротьба злих духів з янголами. Мефістофель проклинає янголів. Але троянди, які розкидають янголи і що загоряються від вогняних подихів бісів, печуть тіло Мефістофеля. Не витримавши боротьби, біси тікають, і янголи відносять душу Фауста на небеса.

Душа Фауста врятована.